

MOGUĆNOSTI OPTIMALNIJE PRIMENE BLOK-ČASA U VOJNOJ NASTAVI*

Osnovna jedinica kojom se u vojnom obrazovno-vaspitnom radu meri trajanje nastavnog rada je čas, kao osnovni organizacioni oblik. »Specifičnosti nastave u armiji«, iznosi dr Zdravko Kolar, »uslovljavaju posebne organizacione oblike, a dobrim delom i ograničavaju njihov izbor. Istina, čas je u nastavi u armiji osnovni organizacioni oblik, ali su pored njega značajni i nezamenljivi i drugi oblici svojstveni samo ovoj nastavi«¹ Pored časa, kao osnovnog organizacionog oblika nastavnog rada, u vojnoj nastavi se ističu i sledeći organizacioni oblici: seminar, vežba, konsultacija, nastavna putovanja i posete drugim vojnim jedinicama za potrebe nastave.

Svaki od nabrojenih organizacionih oblika ima svoje određeno mesto i ulogu u realizovanju obrazovnih i vaspitnih ciljeva i specifičnosti u organizaciji i izvođenju, kao i u aktivnosti u samom nastavnom procesu.

Čas, kao osnovna vremenska jedinica, osigurava prosečno ali pravilno trajanje nastavnog rada i pravilan ritam smenjivanja rada i odmora. Pored toga, čas omogućuje pravljenje optimalnog rasporeda nastavnih predmeta na određen vremenski period (dan, sedmica, mesec). Nastavni čas, ako se pravilno izvede, obezbeđuje celovit doživljaj u obradi teme kroz logičko, psihološko i didaktičko jedinstvo časa, tj. obezbeđuje ostvarivanje zaokružene sadržajne i logične celine u procesu obrađivanja, kao i jedinstvo obrazovnih i vaspitnih ciljeva. U »Osnovama vojne andragogije« autori o tome pišu:

»Nastavni čas predstavlja relativno zaokruženu sadržajnu celinu (logičko jedinstvo časa), u kojoj se građa obrađuje logički povezano. Međutim, svaki čas je istovremeno i deo veće nastavne celine. Onaj ko se obučava treba da doživi čas kao relativno završen i

* Članak je kao saopštenje objavljen u materijalima za II kongres andragoga Jugoslavije.

¹ Dr Zdravko Kolar, *Teorijske osnove nastave u armiji*, VIZ, 1967, str. 256.

jedinstven proces (psihološko jedinstvo časa). Svaki čas mora imati obrazovni i vaspitni cilj (didaktičko jedinstvo časa)«. ²

Organizacija i izvođenje vojne nastave putem časa kao osnovne vremenske jedinice omogućuje odmeravanje adekvatnog vremena za sve nastavne predmete i optimalno komponovanje nastavnih jedinica, odnosno tema, celina i područja u skladu sa osnovnom vremenskom jedinicom. Maks Resner preporučuje »podešavanje poklapanja nastavne jedinice i časa«, ³ mada je nemoguće svaku nastavnu jedinicu uklopiti u vremenski okvir časa, koji obično traje 45 minuta. Pojedine nastavne jedinice su preširoke da bi ušle u taj okvir, pa je za njihovo obrađivanje potrebno dva ili više časova. Osim toga, pojedine nastavne jedinice premale su da bi ispunile okvir časa od 45 minuta, a udružene sa nekom manjom, srodnom jedinicom, prevazilaze opseg osnovne vremenske jedinice. I u tom slučaju je potrebno dva ili više časova za njihovu optimalnu realizaciju. Navedeni slučajevi nas upućuju na razmatranje izvođenja nastave po blok-časovima onda kada to nastavna jedinica i druge okolnosti diktiraju.

Blok-čas danas nalazi široku primenu na raznim područjima obrazovno-vaspitnih aktivnosti. Primenjuje se u velikom broju obrazovno-vaspitnih područja u različitim oblicima (formativni i informativni), u direktnoj ili indirektnoj obrazovnoj formi. Naročito je evidentan blok-čas koji se na širem obrazovno-vaspitnom planu eksponira teledidaktičkim putem (putem radija ili TV).

Činjenica je da organizacija, struktura i dinamika nastavnog časa u vojnoj nastavi nisu dovoljno izučavani, u prvom redu zbog toga što »nema bitnije razlike između nastave u armiji i institucijama van armije«, iznosi dr Z. Kolar u »Teorijskim osnovama nastave u armiji« i dodaje da je to »razlog da se na armijsku nastavnu teoriju i praksu doslovno prenose rešenje i način tretiranja ovog problema iz pedagoške literature van armije«. ⁴ Međutim, zahtevi za kvantumom znanja koja vojnik, starešina i pitomac u procesu nastave treba da usvoje, diktiraju i iznalaženje racionalnijih organizacionih oblika nastave. S druge strane, za racionalizaciju i modernizaciju nastavnog procesa u armiji nužno je koristiti savremena dostignuća u andragoškoj teoriji i praksi, budući da se i obrazovno-vaspitni proces u armiji odvija u specifičnom andragoško-pedagoškom medijumu ⁵ u kome se vojnici, starešine i pitomci* uglavnom tretiraju kao potpuno odrasle i oformljene ličnosti.

² *Osnovi vojne andragogije*, Beograd, 1967. godine.

³ Resner Maks: *Nastavna tehnika*, Beograd, 1960, str. 115.

⁴ Citirano delo, str. 256.

⁵ Vidi: U. Janićijević, *O odnosu vojne pedagogije i vojne andragogije*, »Andragogija«, br. 5/1971.

Zadržavajući osnovne karakteristike koje važe za svaki čas, blok-čas zahteva neke specifičnosti u izvođenju, koje je nužno naglasiti. Jer, sigurno je da, *ako je artikulacija nastavnog rada vezana samo za vremensku jedinicu od 45 minuta, može doći do shematizma i šabloniziranja u nastavnom radu.*

ZAHTJEVI ZA IZVOĐENJE VOJNE NASTAVE U BLOK-ČASOVIMA

Izuzev đaka u vojnim gimnazijama i pitomaca prvih godina srednjih vojnih škola, svi ostali profili koji se integrišu u obrazovno-vaspitni proces u JNA (vojne akademije, Viša vojna akademija, Škola narodne odbrane, kursevi za usavršavanje podoficira i oficira itd.) mogu se tretirati kao predmet andragoške delatnosti ne negirajući mnoštvo pedagoških formi koje se ostvaruju putem nastavnog procesa. *Obrazovno-vaspitni ambijent u armiji, koji predstavlja skup ličnosti sa mentalnom, fizičkom, fiziološkom i radnom zrelošću, veoma je pogodan za obrazovno-vaspitni rad u blok-časovima.*

U takvom ambijentu teže nastupa umor i dosada, a pažnja se može duže očuvati. Dok je kod mlađeg uzrasta pažnju teško održavati u okviru časa od 45 minuta, kod zrelijeg uzrasta pažnja se može održati znatno duže. U JNA sociološko-psihološke i andragoško-pedagoške karakteristike vojnika, pitomaca i starešina omogućavaju optimalnu primenu blok-časa u nastavnom procesu, upravo sa aspekta njihove zrelosti.

Blok-čas, kao kompozicija od dva ili više časova od 45 minuta, omogućuje celovito, kompleksno i sistematsko obrađivanje sintetičkih nastavnih tema putem nastavnih jedinica. Veliki broj nastavnih jedinica koje se po svom opsegu ne mogu adekvatno uklopiti u klasičan čas, uspešno se mogu obraditi u blok-času. Artikulacija nastavnog blok-časa pri celovitoj obradi nastavne jedinice intenzivira pažnju i aktivnost slušalaca u celini. Pored toga, u blok-času moguća je racionalnija didaktička primena nastavnih sredstava, uspešnije izučavanje naoružanja i tehnike, temeljitija i dublja obrada nastavne građe i modernizacija stila nastavnog rada uopšte.

Blok-časovi omogućuju uspešnu organizaciju kompletnog nastavnog procesa u toku dana, nedelje, meseca i školske godine. Planir-

* U daljem tekstu je kolovijalno uzet sintetičan naziv «slušalac» pod kojim treba shvatiti sve profile vojnika, pitomaca i vojnih starešina koji prolaze kroz sistem obrazovanja i vaspitanja u JNA.

ranje nastavnog rada po blok-časovima u kombinaciji s klasičnim časovima od 45 minuta nije ništa napornije od uobičajenog planiranja klasičnih časova, čak je i jednostavnije, jer se na taj način smanjuje broj predmeta u toku dana, omogućava izvođenje nastave izvan učionice i racionalnije korišćenje planiranog vremena. Uvođenje blok-časa u nastavu olakšava predmetni raspored časova. O tome u »Enciklopedijskom rječniku pedagogije« piše:

»Blok-čas uvodi se u suvremenu školu radi prevladavanja negativnosti tradicionalnog 45-minutnog predmetnog rasporeda sati. Karakteristika blok-časa je u tome da se u toku školskog dana nastava jednog predmeta izvodi neprekidno dulje od uobičajenog 45-minutnog predmetnog sata, tj. po dva, pa i više školskih sati.«⁶

Jedan od zahteva koji uslovljavaju izvođenje vojne nastave u blok-časovima je i tendencija da se u procesu nastave izbegnu negativnosti koje prate tradicionalni 45-minutni čas, kao:

— zbog opsega i važnosti časa nije uvek moguće da se sve nastavne jedinice temeljito izlože u vremenskom trajanju od 45 minuta;

— zbog vremenskog ograničenja ne primenjuju se svi tipovi časova po logičnom, inherentnom i didaktičkom redu, već se prioritet obično daje kombinovanom tipu časa;

— nije uvek moguće organizovati i primeniti moderan grupni rad, upravo zato što rad po grupama zahteva širi vremenski raspon, nego što je to kod 45-minutnog časa;

— savremene forme proveravanja i ocenjivanja, kao što su samoocenjivanje i uzajamno ocenjivanje, nije uvek moguće primeniti u toku 45-minutnog časa;

— samostalno izvođenje časa slušalaca i analiza nakon takvih početnih istupanja mladih ili budućih nastavnika zahteva organizaciju blok-časa od 2 ili više klasičnih časova;

— pojedina celodnevna zanimanja koja se sprovode putem časa mogu se organizovati kroz dva ili čak jedan kompleksan blok-čas (sa prekidom ili bez prekida);

— kratki 10-minutni odmori ne mogu uvek da zadovolje fiziološke potrebe učesnika u nastavi i omogućue normalnu pripremu za sledeći čas.

Dužina trajanja blok-časa može se regulisati prema odgovarajućem stupnju vojne škole, specifičnostima nastavnog predmeta, fondu časova, stilu rada nastavnika i sl. Dužina trajanja blok-časa

⁶ Enciklopedijski rječnik pedagogije, Matica hrvatska, Zagreb 1963, str. 96.

omogućuje pravilnu izmenu rada i odmora. Odmori su znatno duži i mogu trajati i do 30 minuta.

Blok-čas omogućuje optimalno korišćenje nastavnih metoda i metodskih postupaka, uspešno sticanje novih znanja, kompletiranje postojećih, kao i usvajanje veština i navika. Pored toga, omogućuje pravljenje beležaka i smireniji, studiozniji nastavni rad u celini.

Ovi i mnoštvo drugih zahteva upućuju na razmatranje mogućnosti za racionalnije korišćenje blok-časa u procesu savremene vojne nastave u korelaciji i kombinaciji sa 45-minutnim časom.

Blok-čas, pored velikog broja pozitivnih strana koje su nabrojane, može imati i neke negativnosti. Povremene oscilacije pažnje, zamora i dosade kod slušalaca mogu se često javiti u svakoj etapi izvođenja časa — više nego kod 45-minutnog časa — upravo zbog dužine trajanja blok-časa. To uslovljava pravilan izbor nastavnih metoda i sredstava i njihovu optimalnu didaktičku primenu.

Pojedine metode i methodske postupke potrebno je više uzajamno povezati nego u izvođenju klasičnog časa. Blok-čas pretpostavlja solidnu primenu didaktički oblikovanih nastavnih sredstava i adekvatan izbor nastavnih i organizacijskih oblika realizacije nastavnog procesa. Prema tome, organizacija i izvođenje nastave u blok-časovima zahteva posebnu pripremu, upravo zbog nekih negativnosti koje mogu pratiti to izvođenje.

STRUKTURA I DINAMIKA NASTAVNOG BLOK-ČASA

U odnosu na klasični 45-minutni čas, blok-čas može biti: dvočasovni, tročasovni i viščasovni. Ovi nazivi odgovaraju nastavi koja za osnovu ima klasični čas u vremenskom trajanju od 45 minuta. Struktura blok-časa, iako je u osnovi identična sa strukturom klasičnog časa, ima mnoštvo svojih specifičnosti. Bez obzira na tip,⁷ svaki nastavni blok-čas ima određenu strukturu. Ukoliko se strukturalni elementi bolje poznaju i efikasnije raspoređuju u sklopu odgovarajuće kompozicijske celine, utoliko će i efekat rada u blok-času biti veći.

⁷ Osnovni tipovi blok-časa mogu biti:

- introduktivni (uvodni čas),
- eksplikativni (čas davanja i usvajanja novog gradiva),
- čas ponavljanja i utvrđivanja,
- čas uvežbavanja,
- čas primene stečenog znanja u praksi,
- čas proveravanja i ocenjivanja,
- kombinovani čas.

Tri su osnovna strukturalna elementa blok-časa koje poznaje savremena vojna andragoško-pedagoška teorija i praksa:

- uvodni,
- glavni,
- završni deo blok-časa.

Vremenska artikulacija blok-časa od 90 minuta mogla bi se prikazati shematski na sledeći način:

I	II	III	I — uvodni deo
10—15'	60—70'	10—15'	II — glavni deo
	90'		III — završni deo

Na prikazanoj shemi vidi se da uvodni i završni deo blok-časa traju znatno duže nego kod klasičnog časa. Glavni deo časa takođe je znatno duži. Ovakav blok-čas predstavlja kompleksnu celinu, koja se ničim ne prekida. Međutim, postoji mogućnost prekida blok-časa ukoliko to struktura nastavne građe dozvoljava. »Zavisno od artikulacije i tipa nastavnog sata« — iznosi D. Filipović — »on se može podeliti na pojedine delove. U svakom slučaju, dobro je napraviti pauzu od pet minuta, nikako dužu, u sredini časa kada se polaznici mogu za trenutak odmoriti na svojim mestima i poslednjih deset do petnaest minuta upotrebiti za slobodna pitanja i za razgovor o proteklom i budućem nastavnom satu.«⁸ Prekid blok-časa može biti prihvatljiv kao protivteža opadanju pažnje slušalaca, zamoru i dosadi, koji se kod njih mogu javiti. Međutim, prekid časa može da usledi i na nekoj drugoj strukturalnoj etapi u izvođenju časa, što uglavnom zavisi od »ponašanja« slušalaca u toku časa i strukture nastavne jedinice koja se obrađuje.

Blok-čas mora biti veoma elastičan. Njegove strukturalne elemente možemo da tretiramo samo kao potencijalne obrazovne mogućnosti.

Uvodni deo časa može trajati znatno kraće ili znatno duže vreme od već iznetog. Prema dinamici časa, uvodni deo na svakom času predstavlja fazu zagrevanja slušalaca za nastavni rad. U savremenoj nastavnoj vojnoj praksi evidentan je široki spektar obrazovno-vaspitnih akcija koje se mogu u uvodnom delu časa eksponirati radi postizanja optimalne faze zagrevanja. Osnovno je da se na tom delu časa stvori normalna radna atmosfera i da se slušaoci psihički pripreme za što veću aktivnost u toku časa. Faza zagrevanja u

⁸ Dragomir Filipović, *Organizacija obrazovanja odraslih*, »Rad«, Beograd, 1966, str. 222.

uvodnom delu časa postiže se: saopštavanjem cilja izučavanja nastavne građe, ukazivanjem na važnost i strukturu gradiva u celini, i po elementima, letećim proveravanjem gradiva koje je na neposredan ili posredan način vezano za predstojeće i razgovorom sa slušaocima radi rasterećenja njihovih frustracionih situacija itd.

Od pravilno sprovedene faze zagrevanja na uvodnom delu časa umnogome zavisi njegov daljnji tok. Za blok-čas je to veoma važno, budući da traje duže od uobičajenog, pa je i mogućnost naknadnog »ukopčavanja« slušalaca veća, a povremenog »iskopčavanja« iz toka nastavnog procesa manja.

U glavnom delu blok-časa nastavnik iznosi predviđenu nastavnu jedinicu, nastojeći da se nivo dinamike na času (aktivnošću slušalaca vlastitim angažovanjem) dovede do faze kulminacije. Ona se postiže ako se slušaoci udube u rad i na aktivan način primaju određene informacije, prerađuju ih misaonim procesima i rezultat usvajanja eksponiraju nastavniku. Ovakva faza kulminacije u glavnom delu časa obezbeđuje potpun uspeh u procesu davanja i usvajanja novih znanja. Blok-čas omogućuje, putem verbalne ili pisane komunikacije, da se ovakav tok časa ostvari. Ritam smenjivanja aktivnosti nastavnika i slušalaca je omogućen, budući da ne postoji nastavnikov »strah od zvona« i »preranog« završavanja časa.

Dakle, glavni deo časa namenjen je sistematskom izlaganju i usvajanju nastavnog gradiva s ciljem da se stvori optimalan uspon toka časa i faza kulminacije. Budući da je struktura ovog časa veoma osetljiva, nužno je izvoditi ga adekvatnim nastavnim metodama, sredstvima i oblicima, koristiti savremene forme grupnog rada ako je gradivo integrisano s neposrednim praktičnim radom itd.

U završnom delu blok-časa postoje široke mogućnosti da nastavnik psihološki, logički i didaktički zaokruži čas. Može se vršiti korepeticija pređenog gradiva, »leteće« proveravanje, upućivanje na samostalan rad, davanje domaćih zadataka, preporučivanje uže i šire literature, koncipiranje sledećeg nastavnog časa itd. Savremena praksa u nekim vojnim školama pokazuje da se blok-časovi prebrzo završavaju. Normalan tok časa, koji počinje fazom zagrevanja, nakon faze kulminacije treba da ima i odgovarajuću fazu relaksacije,

koja će omogućiti da se čas doživi kao završen proces. Ta faza omogućuje da se slušalac »rastereti« tog časa i pripremi za sledeći iz drugog predmeta. Na taj način se i aktivnost slušalaca polako stišava, a krivulja dinamike u radu normalno opada.

Korelacija između strukture i dinamike na blok-času od 90 minuta može se shematski prikazati:

uvodni deo	glavni deo	završni deo
10—15'	60—70'	10—15'
struktura po etapama		

Uvodni deo — faza zagrevanja,

Glavni deo — faza kulminacije,

Završni deo — faza relaksacije

Dinamičnost je neophodan atribut nastave u blok-času i pretpostavlja celishodnu promenu postupanja učesnika u nastavi, u konkretnoj nastavnoj situaciji. Na shemi je prikazana dinamičnost, koja se u svojoj idealnoj formi poklapa sa školskom strukturom tog časa.

Ukoliko je blok-čas »utisnut« u veliki broj klasičnih časova u toku dana, sa klasičnim planiranjem kraćeg odmora, nastavnik koji izvodi blok-čas treba da reducira strukturalne etape časa i obezbedi vremensku rezervu od desetak minuta, koju može dati kao pauzu uz veću, planiranu između časova.

Odstupanja u izvođenju blok-časa od pokazane školske, odnosno idealne sheme strukture i dinamike u radu, mogu biti različite. Navešćemo neka od njih.

Ukoliko se nastavnik striktno pridržava unapred koncipirane strukture časa i onda kada obrazovni ambijent nije u stanju da takvu strukturu prihvati, može doći do neadekvatne realizacije blok-časa, tj. da se pojedine strukturalne etape ne poklope sa mogućnošću slušalaca, te da izostane odgovarajuća dinamika na času, što može da dovede do pasivnosti slušalaca.

S druge strane, *improvizacije u toku izvođenja časa radi stvaranja forsirane aktivnosti slušalaca takođe mogu dovesti do isprekidanog kontinuiteta krivulje časa i umanjenih rezultata.*

Da bi se ova odstupanja izbegla, nastavnik treba da dobro pripremi blok-čas. *Priprema nastavnika za izvođenje blok-časa je znatno duža od uobičajene pripreme za 45-minutni čas.* U toku realizacije časa pripremljeni sadržaj nastavnik treba da iznosi tečno, logički i sugestivno, izbegavajući model »ex cathedra«. Dobro izabran tip, odnosno kombinacija tipova časova, uz prethodnu pripremu samih slušalaca, imaju znatan uticaj na uspešnu realizaciju časa. Na taj način će se i primena blok-časa, u korelaciji s klasičnim časovima, uspešno uklopiti u savremenu vojnu nastavu.